

Nürnberg, 1737; 20. Петрунь Ф. Є. Старовинні шляхи Одещини. Історико-топо-графічна довідка// Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. – 1929. – Ч.4-5. Сек. соц-іст. – С. 32-43; 21. Петрунь Ф. Є. Там само – С. 32; 22. Петрунь Ф. Є. Розшукування з поля мапографії по архівах і книгозховищах Москви, Ленінграду та Симферополя // Україна. Науковий трьохмісячник українознавства при УАН. – 1929. – Кн. 37. – С. 163-166; 23. Дашкевич Я. Р. Указ. соч. – С. 34; 24. Петрунь В. Ф. Дещо маловідоме з історії іменної бібліотеки Ф. Є. Петруня // Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ – національне надбання держави: Матеріали науково-практичної конференції: Одеса, 25-26 квітня 2000 р./ Відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса, 2001. – С.17-19; 25. Там само. – С. 18; 26. Маються на увазі: Петрунь Ф. Е. Береговая линия Черного моря от устья Днепра до Крыма в представлении античных авторов.// Тезисы научной сессии Одесского педагогического института. – 1941. – С. 75-77; його ж. Северо-западное побережье Черного моря от устья Днепра до берегов Крыма// Тезисы научной сессии Одесского педагогического института. 1941; 27. Боровой С. Я. Указ. соч. – С. 140-141; 28. Петрунь Ф. Е. Пути и подступы к Днестру: Очерки по истории русской географии 2-й половины XVIII ст. (В связи с военными операциями русских войск, дипломатическими сношениями и колонизационной деятельностью русского правительства): Дисс. ... канд. геогр. наук. – Байрам-Али, ОГУ, 1944. – 283 с.; 29. Петрунь Ф. Е. Картографические фонды XVIII столетия по территории Украины: Сообщение на заседании Ученого совета Института географии АН СССР// Вестник АН СССР. - 1948. - №6. – С.107-108; 30. Боровой С. Я. Указ. соч. – С. 140; 31. Там само. – С. 141; 32. Самодурова В. В. Научная библиотека в 20-е гг... – С. 101-102.

Л.В. Ясинецька

З ІСТОРІЇ СТАРООБРЯДНИЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ XVII - ПОЧАТКУ XX СТ.

Релігійна течія старообрядців виникла в Росії у середині XVII століття – в результаті розколу православної церкви, спричиненого несприйняттям частиною духовенства та мирян реформи патріарха Никона. Зміст реформи полягав у виправленні богослужбових книг, ікон і церковних обрядів за грецьким взірцем. Зокрема, двоперстне знамення змінювалося триперстним, рухатися навколо аналоя потрібно було не за сонцем, а проти нього, тричі, а не двічі проголошувати слово “алілуйя”, замість 7 проскурок вживати 5, на них замість восьмикутного хреста зображати чотирикутний, земні поклони замінили поясами, значно скоротився час богослужіння¹. Але глибинною причиною несприйняття культових нововведень було те, що вони запроваджувалися одноособовим рішенням патріарха, а це підривало ідею соборності, автономії церкви, утверджувало в ній принцип єдиновладдя і підпорядковувало її монархічній державі. Старообрядництво стало ідеологічним виразом соціальних суперечностей у країні. В його основі лежало вчення про близький «кінець світу» та прихід «антихриста», з появою якого й пов’язували церковну реформу, відмова від спілкування з «мирським», надія на близький кінець світу, прихильність до старих обрядів і звичаїв. На чолі розкольників (як їх стала пізніше називати офіційна російська православна церква), або старовірів, стояли священники Авакум, Микита Пустосвят, Лазар та ін².

Як релігійна течія, старообрядництво майже на початку свого існування не було ідеологічно єдиним. Вже наприкінці XVII ст. воно розділилося на два основні напрямки – попівщину і безпопівщину, які надали розпалися на багато різних толків і злагод. Церковний собор 1666-1667 р. прокляв старообрядців і віддав їх на суд царської влади, яка стала їх переслідувати. Тисячі старообрядців було страчено, ув’язнено та відправлено на заслання. Десятки тисяч старообрядців змушені були тікати від переслідування і на територію тодішньої України, зокрема і Поділля.

Проблема існування російських старообрядців на території Поділля до нашого часу залишається практично невивченою. Увагу дослідників вона привертала в 70-90 – х рр. XIX – на початку XX ст., коли у зв’язку з припиненням переслідування старообрядців тема розколу стала досить популярною в тогочасній російській історіографії. Значний внесок у розробку теми старообрядництва на Поділлі внесли “Подольские епархиальные ведомости”, на сторінках яких з’являються цікаві відомості про розкольників Поділля³.

У радянські часи подібні дослідження, через політику влади щодо релігії, втратили свою актуальність. В окремих працях М.Нікольського⁴, В.Міловідова⁵ зустрічаються лише побіжні згадки про мешканців розкольниківських слобід, зокрема і в Україні.

Особливість сучасного стану вивчення історії старообрядництва на Поділлі і на Вінниччині зокрема полягає у тому, що, незважаючи на загальне пожвавлення вивчення старообрядництва, яке розпочалося наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., подільським і вінницьким слободам дослідники ще не приділяють належної уваги.

Сучасна українська історіографія представлена дослідженнями В. Мордвінцева⁶, Ю. Волошина⁷ (автора 2-х монографій) та деяких інших.

Особливо слід відзначити монографію С. Таранця⁸, в якій на конкретному архівному матеріалі показано життя старообрядців на Поділлі.

Метою даної статті є з'ясування політичних і соціально-економічних обставин, які впливали на ту роль, що відігравали російські старовіри в житті Подільського населення протягом XVII – початку XX століття, в тому числі на території сучасної Вінницької області. Для написання статті дослідниця використала матеріали Державного архіву Вінницької області, матеріали Подільських єпархіальних відомостей, а також матеріали зібрані місцевими краєзнавцями.

Проникнення російських старообрядців на територію України і Подільського краю розпочалось в останній чверті XVII ст., значною мірою це зумовлювалось переслідуванням послідовників старообрядництва з боку царського уряду. Велику роль відігравала також релігійна терпимість українського населення до іновірів та відсутність на території Гетьманщини кріпацтва. Старообрядницькі поселення на Поділлі розмістились дугою, починаючи з сучасного Віньковецького району Хмельницької області до м. Балта Одеської області. На Вінниччині розташована найбільша частина старообрядницьких поселень – біля 20, у Хмельницькій області 8. Всього на Поділлі нараховувалось більше 30 населених пунктів компактного проживання старообрядців⁹.

На Поділлі майже всі старообрядці належали до попівців, тільки в двох місцях жили безпопівці – в м. Літині і с. Женишківці сучасного Летичівського району.

На початку та протягом всього XVIII ст. продовжувалося таємне переселення старообрядців з Росії на Правобережжя. Значною мірою це зумовлювалось новою хвилею переслідувань старообрядців царським урядом, що розпочалось у роки правління Анни Іоанівни (1730-1740). З іншого боку, переселення заохочували польські магнати, які після розорення краю, особливо Брацлавщини, відчували брак робочих рук у своїх володіннях. Релігійність старообрядців, сполучена з любов'ю до праці, дуже влаштувала польських панів. Мати у своїх маєтках населення, яке чекає «кінця світу» й особисто про себе не дуже дбає, для них було, як коштовний скарб. Так граф Потоцький у свій маєток на Поділлі запросив 50 родин старообрядців¹⁰. До подібних дій удавалися й інші польські землевласники. З часом кількість розкольників які проживали на Поділлі збільшується. Сюди переїжджають старообрядці з Австрії, Пруссії, Туреччині, куди вони тікали ще в другій половині XVII ст., і де їм жилося не так добре, як у межах Польщі¹¹.

У кінці XVIII – XIX століттях центром старообрядництва на Поділлі і у всій Правобережній Україні став Куренівський монастир, який був заснований ще у 1675 році, тобто через 9 років після офіційної дати розколу Російської православної церкви і назву отримав від с. Куренівки Ольгопільського повіту Подільської губернії¹² (нині Чечельницький район Вінницької області). Згодом біля самого села виникає жіночий скит. Відомо, що землі на час заселення їх старообрядцями належали польським магнатам – князям Любомирським, які прихильно ставились до поселенців і дозволяли їм безкоштовно користуватися землею, також відомо, що поміщик граф Гудович у XIX ст. особливо прихильно ставився до мешканців монастиря і скиту і наділив їх ораною землею¹³. Все це зміцнювало матеріальне становище монастиря. Чи випадково це сталося, чи ні, але Куренівські старообрядці не зазнали таких переслідувань, як інші старообрядницькі поселення. Враховуючи це, розуміємо, що кількість мешканців скиту і монастиря увесь час зростає. При монастирі і скиті діяла свято-миколайівська капличка, яка була збудована в 40-х роках XIX ст., богослужіння в ній, як і в інших каплицях, справляли священники за старими церковними книгами. Вони таємно роз'їжджали по слободах і виконували все необхідне. До Куренівського монастиря в 1859 р. прибув єпископ «балтський» Варлаам. Перебування його в монастирі розкольники ретельно приховували. При ньому до монастиря прийшло послання з округу, яке не було підтримане єдиновірцями, і як наслідок цього – Варлаам змушений був залишити монастир. На зміну йому був призначений єпископ Курилл¹⁴.

Кількість тих, хто проживав у монастирі і скиті, не обмежувалося штатом і не завжди було однаковим. Так у 1842 р. в монастирі мешкало 19, а в скиті – 7; в 1852 р. в монастирі 36, а в скиті – 34; в 1867 р. в монастирі 37, а в скиті – 50; у 1882 р. в монастирі 64, і в скиті – 77 душ¹⁵.

Крім монастиря й скиту, в с. Куренівці мешкали сімейні старообрядці. У 1882 р. їх налічувалося 121 (64 душі чоловічої і 57 душ жіночої статі)¹⁶.

Куренівський монастир мав велике значення для всіх попівців губернії. Між ним і всіма старообрядцями – попівцями губернії існувало тісне спілкування. Це свого роду місцева митрополія попівського напрямку. Всі мешканці монастиря і скиту вперто притримуються своєї віри і за весь час існування того й іншого був тільки один випадок обернення в православ'я.

Після куренівського монастиря в житті місцевих старообрядців мало велике значення поселення Борсков Вінницького повіту. Біля нього гуртуються попівські слободи Балтського, Вінницького, Брацлавського, Літинського, Летичівського і Ямпільського повіту.

Поселення Борсков, здавна населене старообрядцями – попівцями, являло собою твердиню древлеправославного благочестя краю. Старообрядці Борскова тісно спілкувалися з попівцями, що проживали в м. Вінниці, у с.Жуківці, Людавка, Ведмеже Вушко Вінницького повіту; м. Літин, м. Брацлав, селах Шура, Перепеличе Брацлавського повіту, а також Єфимівки, Пеньківки, Бушинки і Краснянки Ямпільського повіту.

У 1882 р. в Борскові проживало 800 чол. обох статей. В поселенні була капличка, де богослужіння відправляв священник Павло, призначений сюди в 1880 р. єпископом Куриллом.

В обласному центрі Вінниця виникнення поселення старообрядців датується приблизно кінцем XVIII ст. Вони прийшли сюди з Дону і заселились окремою слободою в районі “Старого міста”. За офіційними даними, про чисельність старообрядців у м. Вінниці відомо, що у 1835 р. в місті проживало 146 чол, в 1857 р.- 49 чол., 1863 р. – 53 чол., 1868 р. – 80 чол., а в 1897 р. – 562 чол.¹⁷

Вінницькі старообрядці мали свій молитовний будинок, в якому службу відправляв місцевий начетник, а також до Вінниці приїжджав священник з Борскова.

На початок XX ст., за офіційними даними, чисельність подільських старообрядців становила 20 тис. чоловік¹⁸.

Зрозуміло, що ця цифра не відповідає справжній кількості старообрядців, тому що старовіри не стояли на жодному обліку, й успішно ховались завдяки прекрасно організованій конспірації. І у такий спосіб уникали плати податків.

За старообрядцями Поділля збереглась інша назва – “кацапи”, тобто старообрядці, які носили бороду, “як цапи”.

Походження подільських старообрядців також різне. Так у Вінниці і навколишніх селах розташовувались вихідці із Дону. Село Шура-Копіївська, нині Тульчинський район, заснували вихідці із Володимирської губернії, а с. Краснянку, нині Тиврівський район, вихідці з Калуги¹⁹.

За своїм соціальним походженням старообрядці Вінниччини у абсолютній своїй масі були селянами, але селянами незалежними. Кріпацтво вони називали “антихристовою печаткою”. Старообрядці Поділля приписувались до міст не лише Подільської, а інколи Херсонської губернії, Бессарабської області і навіть до Туреччини і Австрії. Виходило так, що жителі одного села могли бути громадянами різних міст, навіть не знаючи, де ці міста знаходяться, а перереєстрацію робили через посередників, які виконували замовлення єдиновірців.

Важко відбилися на старообрядцях Поділля роки радянської влади. У краї були знищені усі старообрядницькі монастирі, зачинено і зруйновано більшість храмів. Нові методи економічної діяльності призвели до підриву старообрядницьких господарств, а гоніння на релігію прискорили виїзд прибічників старої віри з місць компактного проживання. Масовий відтік старовірів з общин став причиною занепаду, перервав духовний і культурний зв'язок поколінь. Все це призвело до якісних змін у середі місцевих старообрядців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Релігійний словник .-К.: Четверта хвиля, 1996.- С.320; 2. Волошин Ю. Древлеправославні християни в Україні: з історії розселення // Людина і світ. - 2000.- №4.- С.24; 3. О раскольниках Подольской губернии // Подольские епархиальные ведомости.– 1869.- №20.- С.821-830; Там само. - №21.- С.845-863; Там само. - №22.- С.877-890; Там само. - №23.- С.902-916; Там само. - №24.- С.853-866; О раскольниках Подольской губернии в настоящее время. - Там само. - 1882.- №20.- С.243-245; Там само. - № 22.- С.269-272; Там само. - № 23.- С.280-283; 4. Никольский Н.М. История русской церкви. - М., 1983.- 448 с.; 5. Миловидов В.Ф. Старообрядчество в прошлом и настоящем. - М., 1979.- 112 с.; 6. Мордвинцев В. Політика російської імперії щодо старообрядців у першій половині XVIII ст.// Укр. богослов (Іст. і теолог. щорічник).- К., 2003.- Вип.2.- С.254-266; Його ж. Старообрядницькі громади України другої половини XVIII ст. та ставлення до них влади // Соціум: альманах соціальної історії.- К., 2002.- Вип.1.- С.191-202; 7. Волошин Ю. Урядова політика щодо російських старообрядців на Старобубщині у XVIII ст. // УІЖ.- 2006.- №1.- С.14-27; 8. Таранець С. Старообрядчество Поділля.-К., 2000; 9. Таранець С. Названа праця.- С.19; 10. Волошин Ю. Древлеправославні християни в Україні : з історії розселення //Людина і світ.-2000.- №4.- С.25; 11. ПЕВ.-1869.- №20.- С.825; 12. Таранець С. Названа праця.- С.43; 13. ПЕВ.-1882. - №20.- С.243.; 14. Там само.- С.244; 15. Там само.- С.243; 16. Там само.- С.244; 17.Таранець С. Старообрядство Поділля: питання історії та сучасності. - Наукові записки. Збірник праць

.....
молодих вчених та аспірантів. Т.4.- К., 1999.- С.44; 18. Таранець С. Старообрядництво Поділля.-К., 2000.- С.28; 19. Там само.- С.23.

В.П. Рекрут

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КООПЕРАТОРА ТА ЛІТЕРАТОРА ДМИТРА МАРКОВИЧА У ВІННИЦІ В 1914-1917 РР.

Серед когорти діячів українського руху в часи реакції царського режиму й збройної боротьби проти поневолення у добу національно-визвольних змагань 1914-1921 років чільне місце посідає творчість та багатогранна діяльність непересічного українця Дмитра Васильовича Марковича.

Ще до сьогодні мало вивчений його життєвий шлях, а те, що ми про нього знаємо, не розкриває всієї глибини таланту та щирості душі цієї людини, яка палко любила свою землю, свій народ і присвятила життя одвічній мрії – вільному українському народові “та милій безцінній Україні”.

Ведучи мову про громадську діяльність Д. Марковича, необхідно зазначити, що в історичній літературі вона не знайшла повного відображення, згадувалася лише фрагментарно, без узагальнення й наукового аналізу у статтях І. Немченко¹, Ф. Білецького², В. Сороки³ (у журналах “Слово і час” і “Дивослово”).

Подією у дослідженні творчої спадщини Д. Марковича стала дисертація С.А. Панченко “Творчість Дмитра Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця ХІХ - початку ХХ століття” на здобуття наукового звання кандидата філологічних наук (Запоріжжя, 2000р.).⁴ Але ці дослідження у значною мірою відображають науковий аналіз літературної діяльності і зовсім не розкривають аспектів громадської праці письменника, зокрема на Поділлі.

Наприкінці 1992 р. цікавий матеріал про діяльність письменника подали у публікації “Я ніколи не забував про свій народ” вінницькі краєзнавці Л. Шпильова і М. Станович.⁵

В останні роки у праці К. Завальнюка “Життя в ім’я України”⁶ та у монографії В. Подоляна і В. Рекрута “Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897-1939 рр.)”⁷ зроблена спроба системного аналізу діяльності Д. Марковича та ролі й місця письменника у боротьбі за незалежність України.

В усіх публікаціях вінницький проміжок життєвого шляху письменника висвітлений лише частково. Тому, враховуючи здобутки попередніх дослідників, автор ставить перед собою завдання висвітлити й проаналізувати громадську діяльність Д. Марковича на Поділлі у 1914-1917 роках, використовуючи неопубліковані, маловідомі для дослідників архівні документи.

Після переїзду з Волині до Вінниці у березні 1913 року поряд з активною кооперативною діяльністю Д. Маркович проводить на теренах Поділля широку громадську роботу. Він брав участь у виборах земських радних Вінницького повіту, був обраний від першого територіального відділення міста Вінниці радним Вінницького повітового земства терміном на 1914 – 1917 роки. На цій відповідальній роботі активно включився в діяльність комісії, брав участь у ревізіях та перевірках фінансових справ земських установ у частині використання бюджетних коштів та інших питаннях діяльності органів самоврядування. Високі моральні якості, принциповість і неабиякий талант організатора привернув увагу радних і вони восени 1914 року обирають його Головою повітової земської управи. Подільський губернатор граф Ігнат'єв у категоричній беззаперечній формі без будь-яких пояснень телеграмою 27 грудня 1914 року надіслав вимогу: “...Не визнаю можливим затвердити на посаді голови Вінницької Повітової Земської Управи Д. В. Марковича..., пропоную Повітській Управі скликати в найближчий час надзвичайні Збори для обрання інших осіб”.⁸ Причиною категоричної незгоди губернатора стали виявлені Д. Марковичем зловживання на земських складах покривельних матеріалів (розрата на суму 6000 крб.) та перевірки бюджетних коштів у сумі 22000 крб. при будівництві арештанського дому.⁹ Неабияку роль у цих заборонах відіграли застереження царської таємної поліції про антидержавні (пропиросійські) погляди письменника і громадського діяча. На позачергових зборах 8 лютого 1915 р. головою Управи був обраний С.Ф. Давидович – землевласник із с. Кропивна, дійсний статський радник.¹⁰ До речі, обрання С. Давидовича теж не сподобалося губернатору, і він до 15 серпня не затверджував рішення повітових зборів, а обов’язки голови управи поклав на відомого у Подільській губернії чиновника-бюрократа М.В. Стамерова.

Необхідно визнати, що принципова позиція радних-кооператорів завдала багато клопотів діючим бюрократичним установам, які прикилися у роботі управлінських органів Вінницького повіту. Зокрема, ревізійна комісія Вінницького повітового земства, головою якої був М.С. Василевський, відомий подільський кооператор, займала незалежну позицію і працювала поза контролем голови Управи. Активною працею в комісії вирізнялися Д. Маркович, І. Лозинський, Л. Длуголенський та інші. Влітку 1915 р. комісія перевірила роботу земської Управи й виявила значні порушення в роботі керівника і його підлеглих. Смілива боротьба членів комісії проти бюрократизму голови Управи й оприлюднення виявлених зловживань при виконанні